

A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti agglomerációban¹

IZSÁK ÉVA²

A magyar településhálózat átrendeződését, az urbanizációs folyamatot és a kapcsolódó szuburbanizációt Magyarországon az elmúlt évtizedben három olyan jelentős hatás érte, amelyek alapvetően átrendezték a strukturális viszonyokat. Ennek következtében a települések közötti pozícióváltás mértéke és sebessége felgyorsult. A folyamatok áttekintését és elemzését nehezíti, hogy ezek még jelenleg is tartanak, éppen ezért csak belülről, a különböző mozgások és átrendeződések közben tudjuk vizsgálni azokat. Hatásuk azonban már most is érzékelhető, hiszen azokon a településeken, ahol a reakcióidő rövidebb, azaz a változásokra történő reagálási sebesség gyorsabb, már ma is jól érzékelhető az átalakulás. A tanulmány a budapesti agglomeráció települési sorrendjében betöltött pozíciók változásának a mértékét és irányait próbálja bemutatni.

A magyar településhálózatot ért hatások

A centrum – periféria viszonyok megváltozása

Az államszocialista időszak településpolitikájának az eredménye az ország rendkívül egyenlőtlen településhierarchiája lett. A főváros–vidék dualizmusa még ma is látványos. A „Központi körzet” (Budapest és Pest megye) részesedése a fejlett piaci szolgáltatások ágazatából 1994-ben 63%-os volt (HORVÁTH GY.–ILLÉS I. 1997)³. Ugyanakkor az agglomerációs térség egészének a fejlődését is hosszú időn keresztül a központ (Budapest) és a peremi részek (agglomerációs települések) kapcsolata határozta meg. A centrum és a periféria társadalmi-gazdasági viszonyainak fontos tényezője az ingavándor-forgalom iránya és mértéke volt. A folyamat a 80-as évek végén gyors csökkenésnek indult. Az ipari munkahelyek megszűnésével vagy átalakulásával a főváros (centrum) már sokkal kevesebb munkaerőt igényelt, emiatt a koncentráció és a dekoncentráció folyamatai átalakultak. A lakosság korábbi, budapesti koncentrációját az 1990-es években a dekoncentráció jellemzi. A központból kifelé irányuló vándorlás a szuburbanizációs folyamat erősödését eredményezte, s ezzel egyidőben megindult a főváros környéki új munkahely-koncentrációk kialakulása is.

¹ A tanulmány az F 030788. sz. Ifjúsági OTKA pályázat támogatásával készült

² ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

³ Île de France: 33%, Délkelet-Anglia 43%, Lisszabon és Tejo völgy: 34%

Közigazgatási rendszer átalakítása

A közigazgatási rendszer átalakítása, az önkormányzatiság bevezetése olyan folyamatokat indított el, amelyek az ország társadalmi-gazdasági térszerkezetének az átalakulásához vezettek. Az önkormányzatiság új energiákat szabadított fel. Megerősödött a helyi politika, miközben egyre gyengébbé vált, majd teljesen megszűnt a központi irányítás szerepe. A települések központi finanszírozását ma már egyértelműen a normatív finanszírozás jellemzi. A többi bevételt az egyes települési önkormányzatoknak maguknak kell előteremteni.

Települési verseny – harc az új gazdasági tér megszerzéséért

A centrum–periféria viszonyok átalakulása és az önkormányzatiság bevezetése életre hívta a „települések versenyét” (ENYEDI GY. 1996), amely előrevetíti a „sikeres” és „vesztes” települések megjelenését. Az új gazdasági tér kialakításában azok a sikeres települések, amelyek belső és külső erőforrásait egyaránt tudják hasznosítani. Ezek szerepe egyre inkább nő, míg a vesztes települések lemaradnak, s egy idő után már lehetetlenné válik számukra az önállóság. A települések versenye egyben a térségek, régiók versenyét is jelenti. A gazdasági tér kitöltéséért folytatott küzdelemben azok a régiók lesznek a nyertesek, ahol sok a sikeres település.

Verseny a városok között

A Központi körzet, és ezen belül Budapest szerepe a magyar településhierarchiában az elmúlt évtizedekben egyértelműen meghatározó volt. Az 1945 utáni évtizedekben a vidéki városok szerepköre sokoldalúbbá vált, városi funkciójuk volumene megnövekedett, de helyzetük a városhálózatban alig változott (BELUSZKY P. 1972). A településhálózatot ért hatások eredményeként a pozícióváltások a 90-es években felgyorsultak.

A magyarországi városhálózatra az elmúlt években több olyan vizsgálat is készült, amelyek azt elemzik, hogy az egyes települések hol tartanak a gyorsuló települési versenyben. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején lezajlott első nagy változások hatását mutatja az a faktor- és klaszteranalízis, amely a települések innovációs környezetét vizsgálta a városhálózat 165 egységére⁴ vonatkoztatva. A fővárossal határos városok közül Budaörs és Érd helyzetére a *speciális innovációs központ, kommunikációs- és vállalkozás-orientált megújítási környezet* volt a jellemző. Kiemelkedett a kommunikációs tényezők szerepe (telefon-, telefax-ellátottság), valamint a vállalkozás-aktivitás számos mutatója, főként a vegyes vállalatok megtelepedési aránya és sebessége (RECHNITZER J. 1993).

A városok piacgazdasági átmenetben betöltött szerepét mutatja be az a tanulmány, amely az aktuális gazdasági dinamika-elemek, ill. a válságjegyek mutatóival

⁴ A vizsgálat időpontjában Budapesttel együtt 166 városi jogállású település volt.

elemzi az ország 199 városát⁵. A faktoranalízis eredményeként felállított rangsor négy nagyobb jelzőszám-csoportot vizsgált: vállalkozási aktivitás, a személyi jövedelemadózási mutatószámai, a munkanélküliség területi adatai, a külföldi tőkeaktivitás (NEMES NAGY J. 1996). A végső sorrendben az agglomerációs városok a következő helyezési számokat kapták: Szentendre 2; Budaörs 3; Érd 24; Dunakeszi 31; és Szigetszentmiklós 77⁶. 1997-ben újabb 17 település nyert városi rangot, s ez némileg átrendezte a települési rangsort. Az ismételt, azonos mutatószámokkal történt faktoranalízis eredménye: Budaörs 1 (!); Dunakeszi 12; Érd 28; Pilisvörösvár 32; Szigetszentmiklós 43; Pécel 56; Gyál 123. A korábbi vizsgálathoz képest valamennyi település „előrelépett” a rangsorban, az újonnan városi rangot nyertek pedig viszonylag rosszabb helyezést kaptak.

A szuburbanizációs vagy sikerindex alkalmazása

A városok közötti sorrendben a budapesti agglomeráció települései előkelő helyet foglalnak el. Látszólag „egységes erő” képviselnek a főváros mellett, azonban a belső különbségek és a differenciálódási folyamat mértéke jelentős eltéréseket mutat a területen belül. Az agglomerációs települések közötti differenciálódási folyamat jellemzésére komplex mutatószámot (szuburbanizációs vagy sikerindex) alkottunk, amelyet a rendelkezésre álló adatok településekre képzett rangsorából, a rangszámok összegzésével képeztünk. Az index előnyös vonása összetett jellegén túl az, hogy dimenzió nélküli, középértéke pedig bármely időpontra vonatkoztatva változatlan. Épp ezért értékingadozása (a szélsőértékei közti különbségnek), a települések közötti eltérések növekedését, a fokozódó differenciálódást mutatja (IZSÁK É. 1998).

A humán erőforrások helyzete

A humán erőforrások vizsgálata elsősorban a népességi mutatók számszerű változásaival, adott területen élő humán-populáció szerkezetével, valamint mindezek minőségi jellemzőivel foglalkozik. Ez utóbbiak közül kiemelkedő jelentősége van a humán endogén erőforrások alapját jelentő képzettségi szintnek, valamint a foglalkozási szerkezetnek. Ezek alapvetően befolyásolhatják a térség vagy település gazdasági szerkezetét, s ezen keresztül fejlődését is (*1. táblázat*).

A vizsgált terület népesedési folyamatait, humán erőforrásainak helyzetét és azok változásait nagymértékben meghatározták (és meghatározzák) az országos, s ezen

⁵ 1995. július 1-jén a fővárossal együtt 200 városa volt az országnak.

⁶ Az első tíz település: Sopron, Szentendre, Budaörs, Hévíz, Mosonmagyaróvár, Székesfehérvár, Szeged, Győr, Gödöllő, Kecskemét. Tehát a budapesti agglomerációban két település is az első öt között van.

I. táblázat. A humán erőforrások rangsorszámái és szuburbanizációs indexei

Település	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Diósd	4	11	2	7	5	29
Solymár	3	20	3	9	2	37
Nagykovácsi	1	22	10	4	7	44
Nagytarcsa	21	4	6	5	8	44
Szentendre	17	17	4	12	1	51
Budaörs	18	16	5	10	4	53
Pilisborosjenő	8	8	14	14	10	54
Dunakeszi	23	5	7	20	9	64
Százhalombatta	42	1	12	1	12	68
Szigetszentmiklós	20	7	9	22	15	73
Leányfalu	5	41	8	21	6	81
Halásztelek	40	2	15	13	16	86
Tököl	2	21	26	8	31	88
Budakeszi	41	14	1	31	3	90
Fót	13	19	25	11	23	91
Szigethalom	15	3	33	6	37	94
Üröm	38	6	19	16	17	96
Csobánka	6	43	31	2	20	102
Göd	19	32	11	29	13	104
Maglód	9	25	35	3	34	106
Budakalász	24	34	13	28	11	110
Pilisszentiván	12	28	28	18	25	111
Pomáz	29	29	16	23	14	111
Érd	14	24	23	34	19	114
Ecsér	32	15	17	30	27	121
Kerepestarcsa	33	18	21	27	22	121
Csömör	28	23	29	19	29	128
Mogyoród	10	31	39	15	33	128
Tahitófalu	7	33	34	25	32	131
Gyál	31	10	40	17	40	138
Taksony	27	13	37	26	35	138
Pécel	26	39	22	35	18	140
Törökbálint	37	30	20	33	21	141
Gyömrő	16	37	27	36	26	142
Csomád	25	9	42	24	43	143
Tárnok	11	27	36	32	39	145
Pilisvörösvár	22	38	30	37	27	154
Dunaharaszti	36	35	18	42	24	155
Vecses	39	26	24	38	30	157
Alsónémedi	35	11	43	39	41	169
Üllő	30	36	32	40	37	175
Szigetmonostor	34	40	38	40	42	194
Pócsmegyer	43	42	41	43	35	204

Mutatók: 1. vándorlásból származó különbözet a lakosság %-ban, 1990–1995; 2. inaktív népesség %-os aránya, 1990; 3. nem fizikai foglalkozásúak az aktív keresőkből, %-ban, 1990; 4. aktív korúak (18–59 évesek) %-os aránya a népességből, 1990; 5. diplomások aránya a 24 éves és idősebb népességből, 1990; 6. 1–5 mutató értéke összesen.

belül a Pest megyei folyamatok. A 70-es évek a Központi körzet felé irányuló nagy bevándorlások időszakát jelentik. Az agglomeráció szinte minden településén pozitív volt a vándorlási mérleg. A legnagyobb népességbefogadók ekkor a városok (Érd, Szigetszentmiklós, Dunakeszi). A 80-as években a folyamat jelentős változásokon ment keresztül. Megindult a *koncentrált vándorlás*. A pesti oldalon az elvándorlási folyamat erősödése jellemezte, míg a budai oldal településeit a bevándorlás. A 90-es években a vándorlási folyamatnak nemcsak a mennyiségi mutatói változtak, hanem a minőségi jellemzői is. A negatív demográfiai folyamatok napjainkban azokra a területekre jellemzőek, ahol korábban a főváros ipari munkahelyein munkát vállalók telepedtek le⁷. A fővárosból megindult kitelepedés a budai oldal településeire jellemző, ahol az belső erőforrások helyzete gyorsan javul. A kitelepedő, elsősorban magas státusú népesség a szuburbanizálódó települések sikerességének alapja. A fővárossal közvetlenül szomszédos települések humán erőforrásainak helyzetét *földrajzi kettősség* jellemzi. Egyetlen olyan település van a 25 település közül, amely a budai oldalon fekszik és a rangsor utolsó harmadában van (Törökbálint). Ugyanakkor a pesti oldal települései közül csak kettő van, amelyik az első harmadba esik (Nagytarcsa, Dunakeszi).

A települési pozíciók változása 1990–1995 között

Az 1990–1995 közötti változások elemzése a mindkét időpontból rendelkezésre álló 5 változó (természetes szaporodás, egy főre jutó átlagos jövedelem, a lakásépítés, a csatornázottság és a kiskereskedelmi bolthálózat egy főre vetített adata) elemzésével volt lehetséges. A 2. táblázat az egyes településeknek a szuburbanizációs index alapján létrejött sorrendjét mutatja.

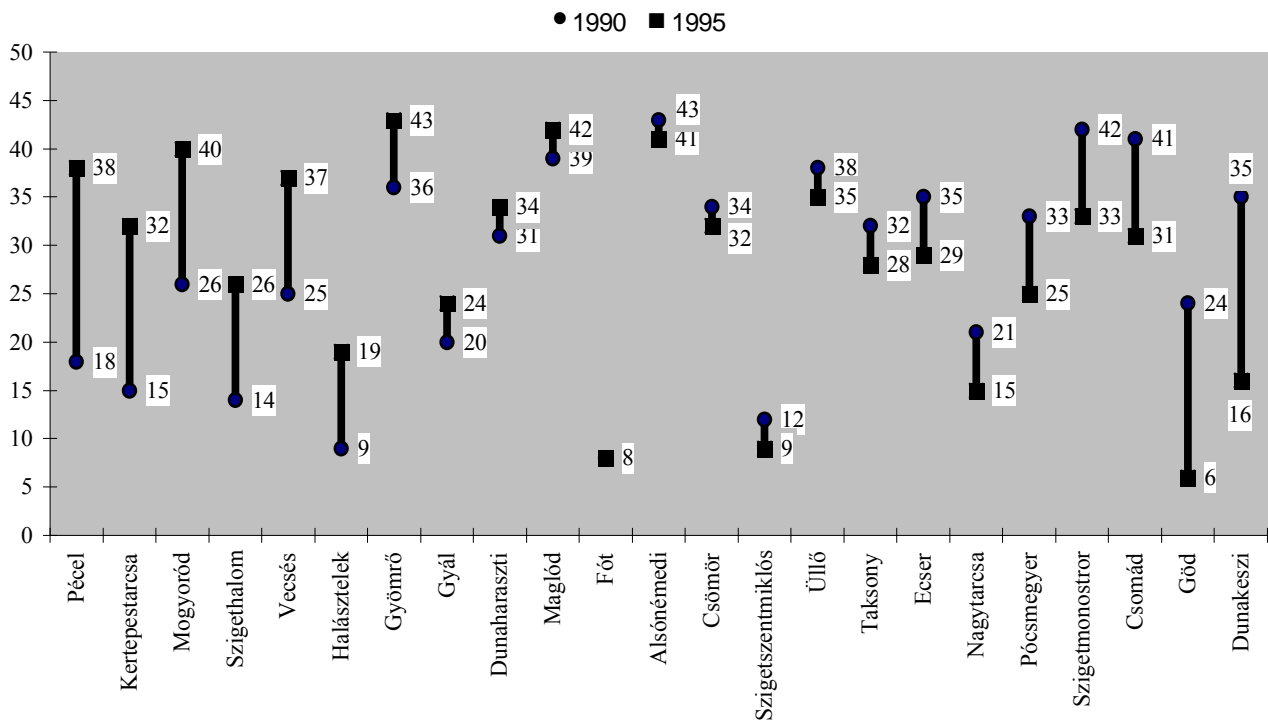
A vizsgált időszak alatt a települések 40%-án (17 település) történt jelentős elmozdulás (1–2. ábra). A számításhoz használt 5 mutató segítségével megállapítható, hogy a települések 19%-án ez a változás pozitív volt, azaz legalább 10 helyet ugrottak előre a szuburbanizációs index sorrendjében. A települések 21%-án (9 település) ez a változás negatív irányú, azaz legalább 10 helyet ugrottak hátra a sorrendben (1–2. ábra).

Települések, ahol az elmúlt öt év alatt jelentős pozícióváltás történt

Felzárkózók – pozitív elmozdulás: Üröm (20), Tahitótfalu (18), Göd (18), Pilisborosjenő (15), Tököl (15), Diósd (13), Nagykovácsi (11), és Csomád (10).

Lemaradók – negatív elmozdulás: Pécel (-20), Kerepestarcsa (-17), Budakalász (-15), Mogyoród (-14), Dunakeszi (-14), Budakeszi (-14), Vecsés (-13), Tárnok (-10), Halásztelek (-10).

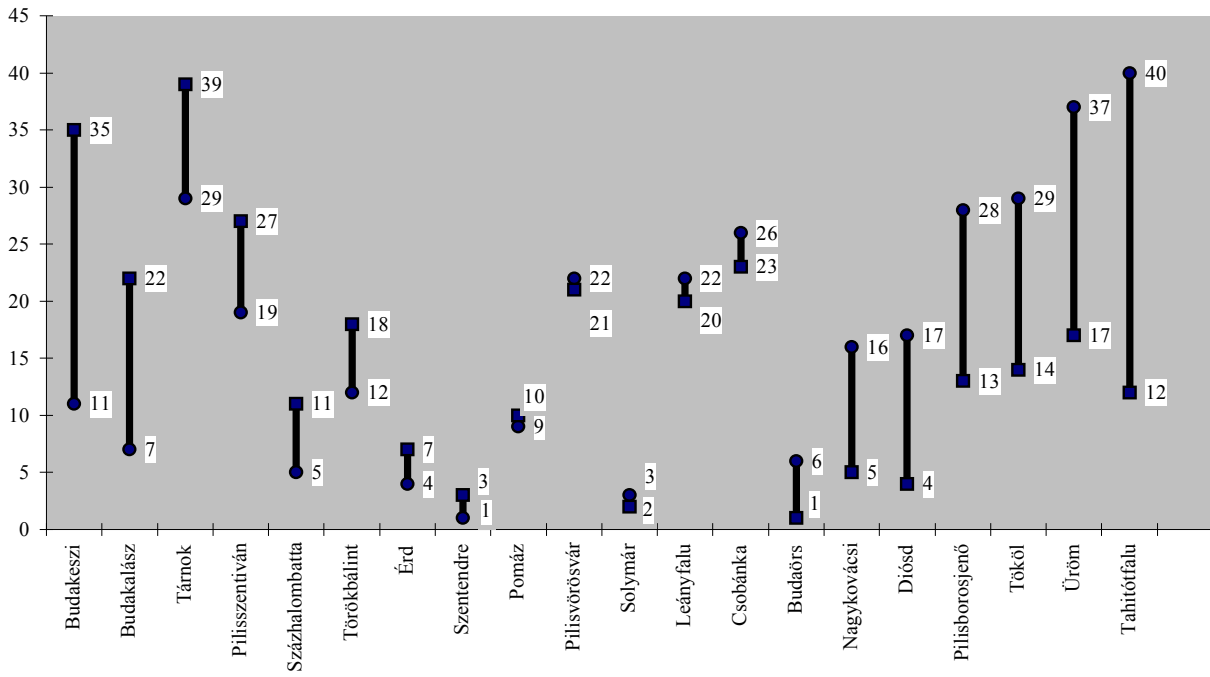
⁷ A negatív mérleg elsődleges oka nem az elvándorlás, hanem az, hogy nincs bevándorlás a területre. A népességszáma főként természetes demográfiai folyamatok miatt csökken.

1. ábra. Pozíció-váltás a pesti oldalon a szuburbanizációs indexek alapján

Changes in the ranking of settlements on the Pest side based on the suburbanisation index

● 1990 ■ 1995

2. ábra. Pozíció-váltás a budai oldalon a szuburbanizációs indexek alapján

Changes in the ranking of settlements on the Buda side based on the suburbanisation index

2. táblázat. A budapesti agglomeráció településeinek szuburbanizációs indexei

Szuburbanizációs index	1990	1995	Változás
É-i szektor			
Csomád	35	31	10
Dunakeszi	2	16	-14
Fót	8	8	0
Göd	24	6	18
Leányfalu	22	20	2
Tahitótfalu	40	12	28
Pócsmegyer	33	25	8
Szigetszentmiklós	42	33	9
<i>Átlag</i>	<i>25,6</i>	<i>18,9</i>	<i>-</i>
K-i szektor			
Csömör	34	32	2
Ecsér	35	29	6
Gyömrő	36	43	-7
Kerepestarcsa	15	32	-17
Maglód	39	42	-3
Mogyoród	26	40	-14
Nagytarcsa	21	15	6
Pécel	18	38	-20
Üllő	38	35	3
Vecsés	25	37	-12
<i>Átlag</i>	<i>28,7</i>	<i>34,3</i>	<i>-</i>
D-i szektor			
Alsónémedi	43	41	2
Dunaharaszti	31	34	-3
Gyál	20	24	-4
Halásztelek	9	19	-10
Szigethalom	14	26	-12
Szigetszentmiklós	12	9	3
Taksony	32	28	4
Tököl	29	14	15
<i>Átlag</i>	<i>23,7</i>	<i>24,4</i>	<i>-</i>
Ny-i szektor			
Budakeszi	11	35	-24
Budaörs	6	1	5
Diósd	17	4	13
Érd	4	7	-3
Nagykovácsi	16	5	11
Solymár	3	2	1
Százhalombatta	5	11	-6
Tárnok	29	39	-10
Törökbálint	12	18	-6
<i>Átlag</i>	<i>11,4</i>	<i>13,5</i>	<i>-</i>
ÉNy-i szektor			
Budakalász	7	22	-15
Csobánka	26	23	3
Pilisborosjenő	28	13	15

2. táblázat folytatása

Szuburbanizációs index	1990	1995	Változás
ÉNy-i szektor			
Pilisszentiván	19	27	-8
Pilisvörövár	22	21	1
Pomáz	9	10	-1
Szentendre	1	3	-2
Üröm	37	17	20
<i>Átlag</i>	<i>18,6</i>	<i>17,0</i>	–

A települési pozíciók területi (szektorális) különbségei is jól tükrözik az agglomeráción belüli eltéréseket. Két szektor van, ahol jelentős elmozdulás történt a vizsgált mutatók alapján öt esztendő alatt. Az egyik a felzárkózó Északi szektor, ahol a szektor településein jelentős pozitív elmozdulás tapasztalható. A másik a lemaradó Keleti szektor, ahol a települések többségében negatív elmozdulás történt a vizsgált időszakban, és a lemaradó települések többsége is itt található. Az 1990 és 1995 közötti pozícióváltások hátterében – a vizsgált öt mutató alapján – azok a tendenciák a meghatározóak, amelyek a népesség számának változásával, valamint az egy lakosra jutó lakásépítések számával magyarázhatóak.

A *felzárkózó* települések közül egyedül Nagykovácsi jelent kivételt, ahol nem az épített lakások számának ugrásszerű növekedése magyarázza az előremozdulást, hanem a szolgáltatások (kereskedelmi boltok) számának fajlagos növekedése. A többi településen az elsődleges „felzárkóztató erő” a lakások számának növekedése. Emellett Göd kivételével valamennyi település a főváros budai oldalán található, s így „háttér-magyarázataként” a földrajzi fekvés és a kedvező környezet is.

A *lemaradók* esetében hasonló okokkal magyarázható a negatív elmozdulás, azaz kevés lakás épült, kevesen költöztek be (ill. ki a fővárosból) a vizsgált településre. A földrajzi fekvés szerepét elemezve meg kell említeni, hogy Budakeszi mint a fővárossal közvetlenül is határos település, természetvédelmi terület mellett fekszik, azaz itt nem is várható az építkezések ugrásszerű növekedése.

Az utóbbi évtized spontán fejlődési tendenciáit összefoglalva: a budapesti agglomeráción belül Budapest és a szomszédos, agglomerációs gyűrű népesedési folyamatainak növekvő kontrasztját a sugárirányú szektorok fejlődésében mutatkozó eltéréseket (a Budai-hegység elit peremvárosainak látványos gyarapodását s a DK-i szektor relatív lemaradását), valamint a peremvárosi gyűrű funkcióinak bővülését és – immár hivatalosan elismert formában – területének növekedését emelhetjük ki (IZSÁK, É.–PROBÁLD, F. 1998). A folyamatok eredménye, hogy 1997-től kibővítették a budapesti agglomerációt, ami Budapesten kívül immár 44 helyett 78 települést (ezen belül 9 várost) foglal magába.

A peremvárosi övezet lakosságának száma 1997. jan. 1-jén 588 ezer fő volt, az egész agglomeráció népessége (2 474 ezer fő) pedig Magyarország lakosságának közel 1/4-ét képviselte. A terület már csak nagyságánál fogva és népességkoncentrációja miatt is az ország legjelentősebb településegysége. Az elmúlt évtized rendkívül gyors változásai előrevetítik a jövőbeni fejlődési irányokat, a pozíció-váltások további menetét. A

regionális fejlesztések nem titkolt célja a belső erőforrások minél erőteljesebb kihasználása, a településeken belüli potenciálok felhasználása. A települések kedvező külső (exogén) adottságai (földrajzi fekvés, kulturális-, történelmi gyökerek, kötődések és kapcsolatok), valamint a településekben rejlő belső (endogén) erőforrások hasznosítása és együttes kihasználása a siker alapvető kulcsa.

IRODALOM:

- BELUSZKY P. 1972. Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970. – Földr. Ért. 21. 1. pp. 121–141.
- ENYEDI GY. 1996. Regionális folyamatok Magyarországon. – Budapest, pp. 59–77.
- HORVÁTH GY.–ILLÉS I. 1997. Regionális fejlődés és politika (Regional development und Policies.) Európai Tükör, Műhelytanulmányok 16. KSH, Budapest.
- IZSÁK É. 1998. A természeti és társadalmi környezet hatása Budapest határmenti területeinek a fejlődésére. – Ph.D. értekezés. Kézirat, ELTE TTK
- IZSÁK, É.–PROBÁLD, F. 1998. The changing role of Budapest Agglomeration in the economy of Hungary. – Revue Geographique de l'Est 1998/4. megj. alatt.
- KSH 1997. Az újonnan lehatárolt budapesti agglomeráció főbb adatai (Data on the Budapest agglomeration within the extended new boundaries.) Central Bureau of Statistics, Budapest.
- NEMES-NAGY J. 1996. Soprontól Nyíradonyig. Városok a piaccgazdasági átmenetben. – In.: Átmenet. Comitatus, pp. 193–203.
- RECHNITZER J. 1993. Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. – MTA RKK NYUTI, Győr, pp. 113–124.

REARRANGEMENT OF THE RANK OF SETTLEMENTS IN THE BUDAPEST AGGLOMERATION BASED ON THE SUBURBANISATION INDEX

by *É. Izsák*

S u m m a r y

Summarising the trends of spontaneous development within the Budapest agglomeration there is a striking contrast between the capital itself and the neighbouring agglomeration belt, considerable variations between radial sectors (high prestige outskirts among the Buda hills and a relative backwardness of the south-eastern sector) and an enrichment of the functions of the belt and its expansion. As a result of these processes the agglomeration in 1997 was extended from an earlier 44 settlements up to 78 towns and villages (including 9 urban settlements). The population number of the belt amounted to 588,000 on January 1 1997 while the total number of inhabitants of the agglomeration (2,474,000 persons) represented one fourth of Hungary's population. This area is the most significant ensemble of settlements in the country due to its extension and the concentration of people. Rapid changes that have occurred for the past ten years project future trends of changes in positions. An unconcealed objective of regional development is a comprehensive exploitation of endogeneous resources, making use of potentialities within settlements. A joint and full utilisation of both exogeneous conditions (geographical setting, cultural and historic roots, links and relationships) and internal endowments can lead to the success of a given settlement.

Translated by L. BASSA